

ANO Uzņēmējdarbības un cilvēktiesību pamatprincipi

Uzņēmējdarbībai ir būtiska ietekme uz cilvēktiesībām. Tā var būt gan pozitīva (jaunu darba vietu radīšana, produktu, kas nodrošina pamatvajadzības, pieejamība kādā reģionā u.c.), gan negatīva (piemēram, vides piesārņojums, neatbilstoša darba samaksa, piespiedu izlikšana no mājvietas). To apzinoties, ANO tika izstrādāti un 2011. gadā apstiprināti ANO Uzņēmējdarbības un cilvēktiesību pamatprincipi ("ANO Pamatprincipi").

Kā uzņēmumi var radīt negatīvu ietekmi uz cilvēktiesībām?

Nepieciešamību risināt uzņēmējdarbības un cilvēktiesību jautājumus ilustrē, piemēram, apģērbu ražotnes sabrukšana Bangladešā 2013. gada 24. aprīlī, kurā mira vairāk nekā 1000 cilvēki.ⁱ Nesen arī Katarā saistībā ar FIFA Pasaules kausa 2022 stadionu būvniecību tika ziņots par migrantu darbinieku būtiskiem darba tiesību pārkāpumiem – algu neizmaksāšanu, pārmērīgām darba stundām, bargu sodu noteikšanu u.tml.ⁱⁱ

Taču cilvēktiesību aizskārums no uzņēmumu puses neskar tikai globālos dienviņus. Piemēram, arī Lielbritānijā apģērbu mazumtirgotājs *Boohoo* tika apsūdzēts mūsdienas verdzībā, jo tā ražotnē darbiniekiem noteiktā darba samaksas stundas likme bija mazāka par minimālo.ⁱⁱⁱ

Vai Latvijas uzņēmumi var radīt negatīvu ietekmi uz cilvēktiesībām?

Nenoliedzami. Arī Latvijā ir uzņēmumi, kuri savu produktu izejvielas iegūst no trešajām valstīm, piemēram, riekstus, kafiju u.c. produktus, kuru ieguve ir saistāma ar zināmiem cilvēktiesību aizskāruma riskiem. Līdzīgi arī, piemēram, dažādu ierīču izgatavošanā ir jāizmanto metāli vai citas izejvielas, kuru iegūšana var radīt negatīvu ietekmi.^{iv} Tāpat arī būvniecības nozare kā tāda un materiālu ieguve var būt saistīta ar dažādiem riskiem.

Tā kā Latvija ir ļoti tuvu kara skartajai Ukrainai, pastāv arī lielāks bēgļu ekspluatācijas risks – gan vietējā mērogā, gan iepērkot precis no Ukrainas kaimiņvalstīm, kurās bēgļi varētu būt ekspluatēti.^v Saistībā ar šo karu daudziem uzņēmumiem bija arī jāpieņem lēmums par to, vai turpināt sadarbību ar Krievijas uzņēmumiem. Un tieši smagie Ukrainas iedzīvotāju cilvēktiesību pārkāpumi, proti, nevēlēšanās tos veicināt, bija viens no izšķirošajiem faktoriem, lai uzņēmumi lemtu par aiziešanu no šī tirgus.

Turklāt arī Latvijā ir tikušas izvirzītas apsūdzības par cilvēku tirdzniecības gadījumu konditorejas uzņēmumā.^{vi} Visbeidzot, arī Zolitūdes traģēdijas, kurā gāja bojā 54 cilvēki,^{vii} kontekstā ir iespēja vērtēt, vai pieeja atbilstošam atlīdzinājumam varēja tikt nodrošināta ātrāk, efektīvāk un cieņpilnāk. Savukārt, skatoties uz valsts pienākumiem, šis gadījums liek uzdot arī jautājumu, vai gandrīz 10 gadus ilga krimināllietas iztiesāšana, kas vēl nav noslēgusies, ir uzskatāma par efektīvu.

Šis skaidrojums par ANO Pamatprincipiem sastāv no 4 daļām:

1. ANO PAMATPRINCIPU VISPĀRĒJS APRAKSTS
2. "AIZSARGĀT, IEVĒROT, ATLĪDZINĀT" IETVARĀS
3. RŪPĪBAS PIENĀKUMS (*DUE DILIGENCE*) ATTIECĪBĀ UZ CILVĒKTIESĪBĀM
4. PAPILDU INFORMĀCIJA PAR UZŅĒMĒJDARBĪBU UN CILVĒKTIESĪBĀM

Kas ir ANO Pamatprincipi?

2011. gadā ANO Cilvēktiesību Padome vienbalsīgi apstiprināja ANO Pamatprincipus – vadlīniju kopumu, kas iedzīvina ANO “aizsargāt, ievērot, atlīdzināt” ietvaru. Tajos ir definēti valstu un uzņēmumu galvenie pienākumi saistībā ar iespējamiem cilvēktiesību aizskārumiem, kurus rada uzņēmējdarbība.

“Aizsargāt, ievērot, atlīdzināt” ietvaru uzņēmējdarbībai un cilvēktiesībām izstrādāja profesors Džons Ragijs (*John Ruggie*) – tā brīža ANO ģenerālsekretāra īpašais pārstāvis. Viņš veica trīs gadus ilgu izpēti un globālas pārrunas ar uzņēmumiem, pilsonisko sabiedrību, valdībām un korporatīvo cilvēktiesību aizskārumu upuriem, lai atrastu labāko pieeju, kā mazināt uzņēmējdarbības negatīvo ietekmi uz cilvēktiesībām.

Vai ANO Pamatprincipi ir juridiski saistoši?

ANO Pamatprincipiem ir ieteikuma raksturs. Taču, ņemot vērā, ka tos vienbalsīgi apstiprināja ANO Cilvēktiesību Padome, tie ir ļoti autoritatīvi. Turklāt tajos lielā mērā ir definēti pienākumi, kas izriet no jau spēkā esošajām cilvēktiesību aizsardzības konvencijām. Proti, ja arī ANO Pamatprincipi varētu nebūt tieši piemērojami, tajos ietvertie valstu un uzņēmumu pienākumi var būt noteikti kā obligāti valstu nacionālajos likumos.^{viii}

Līdz ar to ANO Pamatprincipus mēdz piemērot arī tiesas. Tiešā veidā atsaucies uz ANO Pamatprincipiem ir atrodamas, piemēram, Kolumbijas Konstitucionālās tiesas un Amerikas Cilvēktiesību tiesas spriedumos.^{ix}

Kādiem uzņēmumiem ir jāievēro ANO Pamatprincipi?

Visiem. Jo visiem uzņēmumiem neatkarīgi no to lieluma, nozares, darbības konteksta, piederības un struktūras ir pienākums ievērot cilvēktiesības. Taču atkarībā no minētajiem faktoriem un iespējamās nelabvēlīgās ietekmes smaguma var atšķirties šī pienākuma īstenošanai izmantoto līdzekļu mērogs un sarežģītība.^x Jo lielāki riski un negatīvā ietekme, jo apjomīgāki pasākumi ir jāveic ietekmju identificēšanai un mazināšanai.

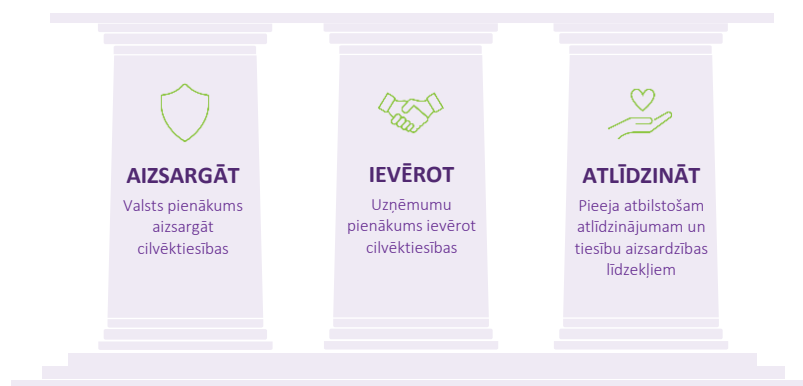
Turklāt uzņēmumu pienākums ievērot cilvēktiesības pastāv neatkarīgi no kādas valsts spējas un vēlmes pildīt savu pienākumu aizsargāt cilvēktiesības!^{xi} Tiek sagaidīts, ka uzņēmumi ievēros cilvēktiesības neatkarīgi no tā, vai to ievērošanu paredz vietējie likumi.

Kuras cilvēktiesības uzņēmumiem ir jāievēro?

Visas starptautiski atzītās cilvēktiesības.^{xii}

2. "AIZSARGĀT, IEVĒROT, ATLĪDZINĀT" IETVARŠ

ANO Pamatprincipu pamatā ir trīs pilāri – aizsargāt, ievērot un atlīdzināt.

Aizsargāt

Valstīm ir pienākums aizsargāt no tādiem cilvēktiesību pārkāpumiem savā teritorijā un/vai jurisdikcijā, kurus veic trešās personas, tostarp uzņēmumi. Ir jāveic nepieciešamās darbības, lai novērstu, izmeklētu, sodītu un atlīdzinātu šādus pārkāpumus, izmantojot efektīvu politiku, tiesību aktus, likumus un iztiesāšanu.^{xiii}

Ievērot

Uzņēmumiem ir jāievēro cilvēktiesības. Tas nozīmē, ka tiem ir jāizvairās no cilvēktiesību pārkāpšanas un jānovērš tāda negatīva ietekme uz cilvēktiesībām, kuras radīšanā tie ir iesaistīti.

Lai šo pienākumu īstenotu, uzņēmumiem ir jāievieš un jāizstrādā to izmēram un apstākļiem atbilstošas politikas un procesi, tostarp:

- politiku, kurā noteikta apņemšanās pildīt savu pienākumu ievērot cilvēktiesības;
- rūpības pienākuma (*due diligence*)^{xiv} procesu attiecībā uz cilvēktiesībām, lai identificētu, novērstu, mazinātu un atskaitītos par to, kā uzņēmumi risina savu ietekmi uz cilvēktiesībām;
- procesu, kas ļautu novērst un atlīdzināt jebkādu negatīvu ietekmi uz cilvēktiesībām, kurus uzņēmums izraisa vai veicina.^{xv}

Atlīdzināt

Valstu pienākums aizsargāt pret uzņēmējdarbības radītiem cilvēktiesību aizskārumiem paredz, ka valstīm ir jāveic atbilstoši pasākumi, lai aizskārumu gadījumos savā teritorijā un/vai jurisdikcijā nodrošinātu pieeju efektīvai tiesību aizsardzībai, izmantojot tiesu, administratīvus, leģislatīvus vai citus atbilstošus līdzekļus. Valstīm ir jāapsver veidi, kā samazināt juridiskus, praktiskus un citus šķēršļus, kas varētu liegt piekļuvi tiesību aizsardzības līdzekļiem un atlīdzinājumam.^{xvi}

Atlīdzinājums var izpausties kā atvairošanās, restitūcija, rehabilitācija, finansiāla vai nefinansiāla kompensācija un soda sankcijas (gan kriminālas, gan administratīvas, piemēram, naudas sodi), kā arī kaitējuma novēršana, piemēram, caur garantijām par neatkārtošanos.

3. RŪPĪBAS PIENĀKUMS (*DUE DILIGENCE*) ATTIECĪBĀ UZ CILVĒKTIESĪBĀM

ANO Pamatprincipu kontekstā rūpības pienākums (*due diligence*) attiecībā uz cilvēktiesībām ietver nepārtrauktu pārvaldības procesu, kuru saprātīgam un piesardzīgam uzņēmumam būtu jāīsteno, lai tas, ņemot vērā savus apstākļus (tostarp, nozari, darbības kontekstu, izmēru un līdzīgus faktorus), izpildītu savu pienākumu ievērot cilvēktiesības.^{xvii}

Atšķirībā no padziļinātās izpētes (*due diligence*) procesa, kuru veic uzņēmumu iegādes un apvienošanas (*M&A*) darījumos, rūpības pienākums (*due diligence*) attiecībā uz cilvēktiesībām attiecas uz risku cilvēkiem, nevis risku uzņēmējdarbībai! Taču tieši tāpat kā *M&A* darījumos, šis process ir jāveic īpaši rūpīgi. Un tas ir veicams, īstenojot uz risku balstītu pieeju (*risk based approach*).

Īstenojot rūpības pienākumu (*due diligence*) attiecībā uz cilvēktiesībām, ir jāpārbauda, kādi cilvēktiesību aizskāruma riski pastāv gan uzņēmumu pašu darbībā, gan to vērtību ķēdēs. Šis process ir nepārtraukts, jo uzņēmuma darbība var būt mainīga, un katram uzņēmējdarbības lēmumam var būt atšķirīga ietekme uz cilvēktiesībām. Turklāt šie riski ir jāpārbauda ne tikai uzdodot kādam uzņēmuma pārstāvim veikt risku analīzi, bet arī komunicējot ar iesaistītajām personām vai citiem kompetentiem cilvēktiesību ekspertiem un aizstāvjiem, kā arī pilsonisko sabiedrību, piemēram, nevalstiskajām organizācijām.

Šajā procesā jāietver novērtējums par faktisko un iespējamo ietekmi uz cilvēktiesībām. No uzņēmumu puses ir jāseko arī konkrētai rīcībai saistībā ar konstatēto, lai negatīvo ietekmi novērstu vai mazinātu. Tikpat svarīga ir arī komunikācija un atskaitīšanās par uzņēmuma rīcību, piemēram, neformāli sadarbojoties ar ietekmētajām personām vai ziņojot par savu rīcību publiskajos pārskatos.

Lai īstenotu ANO Pamatprincipos ietvertu rūpības pienākumu (*due diligence*) attiecībā uz cilvēktiesībām, papildus uzņēmums var vadīties arī no 2018. gada OECD Rūpības pienākuma (*due diligence*) ieteikumiem atbildīgai uzņēmējdarbībai (*OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct*) un citiem OECD izstrādātajiem dokumentiem. Šajos ieteikumos ir detalizēti izskaidroti rūpības pienākuma (*due diligence*) procesa 6 soļi.^{xviii}

4. PAPILDU INFORMĀCIJA PAR UZŅĒMĒJDARBĪBU UN CIVĒKTIESĪBĀM

Zemāk uzskaitīti resursi, kuros pieejama papildu informācija par ANO Pamatprincipiem, kā arī uzņēmējdarbību un cilvēktiesībām. Arī *YouTube* vietnē ir pieejama virkne ar diskusijām, kur skaidroti ANO Pamatprincipi, kā arī ilustrēts rūpības pienākums (*due diligence*) attiecībā uz cilvēktiesībām ([piemērs angļu valodā](#)).

ANO Pamatprincipi:

- [ANO Pamatprincipi angļu valodā: *UN Guiding Principles on Business and Human Rights \(UNGPs\)*, \(krievu valodā\)^{xix}](#)
- [Biežāk uzdotie jautājumi par ANO Pamatprincipiem \(angļu valodā\), \(krievu valodā\)](#)

ANO Uzņēmējdarbības un cilvēktiesību darba grupas resursi:

- [Darba grupas mājaslapa ar materiāliem un ieteikumiem angļu valodā \(mājaslapa krievu valodā\)](#). Papildus tur ir pieejama informācija par dažādām iniciatīvām, piemēram, *B-Tech Project*, kuras ietvaros tiek sniegti ieteikumi tehnoloģiju uzņēmumiem.
- [The UN Guiding Principles on Business and Human Rights, an Introduction \(angļu valodā\)](#)
- [UNGPs 10+ A Roadmap For The Next Decade Of Business And Human Rights \(angļu valodā\)](#)

OECD / ESAO resursi:

- [OECD Vadlīnijas multinacionālajiem uzņēmumiem 2011 \(Guidelines for Multinational Enterprises, 2011\)](#)
- [OECD brošūra "Atbildīga uzņēmējdarbība" \(Responsible Business Conduct Brochure\)](#)
- [OECD Ieteikumi uzticamības pārbaudes veikšanai atbildīgas uzņēmējdarbības īstenošanai, 2018 \(OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct, 2018\), \(brošūra angļu valodā\)](#)
- [Ieteikumi institucionālajiem investoriem, kā arī attiecībā uz dažādām augsta riska nozarēm, piemēram, izrakteniem, apģērbu ražošanu, bērnu darbu, u.c. \(angļu valodā\)](#)

Eiropas Padomes resursi:

- [HELP bezmaksas tiešsaistes kurss par uzņēmējdarbību un cilvēktiesībām un kursa apraksts \(angļu valodā\)](#)
- [Business and Human Rights, A Handbook for Legal Practitioners \(angļu valodā\)](#)

ⁱ [Raksts par Bangladešas apģērbu ražotnes sabrukšanu](#)

ⁱⁱ [Raksts par FIFA Pasaules kausu 2022](#)

ⁱⁱⁱ [Raksts par *Boohoo* \(pieejams angļu valodā\)](#)

^{iv} Eiropas Parlamenta un Padomes Regulas (ES) 2017/821 (2017. gada 17. maijs), ar ko paredz piegādes ķēdes pienācīgas pārbaudes pienākumus Savienības importētājiem, kuri importē konfliktu skartu un augsta riska teritoriju izcelsmes alvu, tantalu un volframu, to rūdas un zeltu, 1. apsvēruma

^v [Tiesībsarga zina par cilvēku tirdzniecības riskiem](#)

^{vi} [Raksts par krimināllietu par cilvēku tirdzniecību Latvijas uzņēmumā](#)

^{vii} [Raksts par Zolitūdes traģēdiju](#)

^{viii} Latvijas Republikas Satversmes [89. pants](#). Uzņēmumu pozitīvais pienākums pielāgot darba vietu personu ar invaliditāti vajadzībām (Darba likuma [7. panta trešā daļa](#)) un negatīvo pienākumu atturēties no kaitējuma nodarīšanas videi (Vides aizsardzības likuma [VI nodaļa](#) un Krimināllikuma [XI nodaļa](#)).

^{ix} Amerikas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 25. novembra sprieduma [lietā Kalino un Lokono ciltis pret Surinamu \(Kaliña and Lokono Peoples v. Suriname; pieejams angļu valodā\)](#) 224. – 226. punktus; un [International Journal of Constitutional Law, Volume 17, Issue 2, April 2019, Pages 671 – 680 \(pieejams angļu valodā\)](#)

^x 14. pamatprincips

^{xi} 11. pamatprincips

^{xii} 12. pamatprincips

^{xiii} 1. pamatprincips

^{xiv} [Par angļu valodas termina 'due diligence' atveidi latviešu valodā](#). Pirms vienota termina apstiprināšanas dažādos dokumentos 'due diligence' jēdziens uzņēmējdarbības un cilvēktiesību kontekstā tulkots arī kā "pienācīga rūpība", "pienācīga pārbaude", "uzticamības pārbaude", arī "laba pārvaldība", "atbildīga rīcība", u.c.

^{xv} 11. un 15. pamatprincips

^{xvi} 25. un 26. pamatprincips

^{xvii} 17. pamatprincips un Biežāk uzdotie jautājumi par ANO Pamatprincipiem, 42. lpp.

^{xviii} [OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct, 2018 \(pieejams angļu valodā\)](#)

^{xix} 2023. gada martā tiesībsargs lūdza Valsts valodas centru iztulkot ANO Pamatprincipus. Tiklīdz būs pieejams šī dokumenta tulkojums latviešu valodā, saraksts tiks papildināts. Tulkojums krievu valodā ir pieejams tāpēc, ka šī valoda ir viena no sešām oficiālajām ANO valodām.